

УДК 378.046.4:351.743:796

Олександр Капля

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-
правових дисциплін Академії
управління МВС;

Анатолій Дмитрієв

магістр права

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ, ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА, ПРОКУРАТУРИ Й СУДУ

Проаналізовано правову регламентацію відповідальності за шкоду, завдану громадянину незаконними діями працівників органів дізнання, досудового слідства, прокуратури й суду. Розглянуто нормативні акти, що встановлюють умови та порядок відшкодування шкоди, завданої рішеннями вказаних органів державної влади.

Проанализирована правовая регламентация ответственности за ущерб, причиненный гражданину незаконными действиями сотрудников органов дознания, досудебного следствия, прокуратуры и суда. Рассмотрены нормативные акты, определяющие условия и порядок возмещения ущерба, причиненного решениями указанных органов государственной власти.

The article is dedicated to the analyses of the law reglamentation of responsibility for damage done to a citizen by unlawful actions of investigation, procurators, and judges. Considers legal acts that characterize the grounds and the order of the compensation for damage done by the decisions of state organs mentioned before.

Ключові слова: *шкода, моральна шкода, майнова шкода, правоохоронні органи, суд, прокуратура, слідчий, недоговірні відносини.*

Ключевые слова: *ущерб, моральный ущерб, имущественный ущерб, правоохранительные органы, суд, прокуратура, следователь, недоговорные отношения.*

Keywords: *harm, moral damage, property harm, law enforcement authorities, court, office of public prosecutor, investigator, uncontractual relations.*

В умовах становлення України як правової держави та формування громадянського суспільства дедалі актуальнішим стає питання про відповідальність державних органів перед громадянином. Нерідко суттєву шкоду завдають рішення, дії чи бездіяльність установ, покликаних охороняти права і свободи громадян. Передусім це органи дізнання, досудового слідства, прокуратура, суд. З метою посилення захисту правоохоронними органами прав і свобод людини та громадянина необхідно на основі аналізу чинного законодавства України внести конкретні пропозиції з удосконалення механізму відшкодування шкоди, завданої зазначеними органами.

Дослідженню теми відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, присвячено низку праць відомих українських та зарубіжних учених-юристів: В.Д. Сущенко, О.А. Лупала, Е.О. Харитонова, Н.О. Саніахметової, І.Г. Калетника та інших. Зокрема, загальним питанням відшкодування шкоди приділяли увагу Н.Д. Єгоров, Р.О. Стефанчук, С.Д. Русу та інші.

Водночас недостатньо визначеним залишається питання про узгодження змісту окремих положень Цивільного кодексу України та спеціального нормативного акта – Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”. Ця проблема потребує всебічного наукового осмислення та впровадження ефективних заходів суспільної корекції у визначених таким дослідженням сферах.

Мета статті – проаналізувати правову регламентацію відповідальності за шкоду, завдану громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання відшкодування зазначеної вище шкоди.

Відшкодування шкоди регулює гл. 82 Цивільного кодексу України. Стаття 1166 цього кодексу визначає загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду [1]. За правилом генерального делікту майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, заподіяна майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала.

Якщо рішення, дії чи бездіяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду мають неправомірний характер, то, як наслідок, вони можуть завдати шкоди і громадянину. Умови та порядок відшкодування шкоди в таких випадках регулюється Законом України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду” від 1 грудня 1994 р. (далі – Закон) [2].

Зокрема, у ст. 1 Закону зазначено, що відшкодуванню підлягає шкода, завдана громадянину внаслідок:

- незаконного засудження, незаконного притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення під час розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;
- незаконного застосування адміністративного арешту чи вправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;
- незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених законами України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” та іншими актами законодавства.

Перелік дій зазначених органів державної влади не є вичерпним. Це досить важливо, оскільки повноваження цих державних органів надзвичайно широкі й у всіх випадках порушення прав громадян останні мають право на відшкодування шкоди.

Крім того, іншим чином, ніж це передбачено генеральним деліктом, ураховується вина вказаних органів. Зокрема, ч. 2 ст. 1 зазначає, що у випадках, перелічених у ч. 1 цієї статті, завдана шкода відшкодується у повному обсязі незалежно від вини посадових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду.

Для покладання обов’язку з відшкодування шкоди необхідні такі факти:

- постановлення виправдувального вироку суду;

- встановлення в обвинувальному вирокі суду чи іншому його рішенні (крім ухвали чи постанови суду щодо повернення справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд) факту незаконного притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення під час розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;
- закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю у діянні складу злочину або недоведеністю часті обвинуваченого у вчиненні злочину;
- відмова в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи за підстав, зазначених вище;
- закриття справи про адміністративне правопорушення.

Законом передбачено, що фізичній особі – потерпілому – відшкодовуються:

а) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив унаслідок незаконних дій;

б) майно (зокрема, гроші, грошові вклади і відсотки з них, цінні папери та відсотки з них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами дізнання чи попереднього слідства, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

в) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

г) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;

г) моральна шкода [3, 727].

Особа, звільнена з роботи (посади), має бути поновлена, а в разі неможливості цього (ліквідація підприємства, установи, організації, скорочення посади, а також наявність інших передбачених зако-

ном підстав, що перешкоджають поновленню на роботі чи посаді), їй має бути надано державною службою зайнятості іншу відповідну роботу. Термін перебування під вартою та відбування покарання, а також час, упродовж якого особа не працювала через незаконне відсторонення від роботи (посади), зараховується як до загального трудового стажу, так і до стажу роботи за спеціальністю, державної служби, безперервного стажу.

Питання відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, регулює також ЦК України. Зокрема, ст. 1176 містить положення, зазначені у Законі. Імовірно, маючи на меті у гл. 82 Кодексу зібрати всі випадки відшкодування шкоди, законодавець зробив це не досить вдало. Так, ч. 1 цієї статті містить вичерпний перелік незаконних дій відповідних органів державної влади, який налічує всього п'ять випадків незаконних дій: незаконне засудження, незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, незаконне застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконне затримання, незаконне накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт. Суперечливість цих двох нормативних актів підкреслює і зміст ч. 6 ст. 1176 Кодексу.

З огляду на зазначене неважко передбачити ймовірні колізії та труднощі у застосуванні цих двох рівних за юридичною силою нормативних актів. Адже, значно звужуючи коло випадків, коли громадянин має право на відшкодування шкоди незалежно від вини зазначених державних органів, Цивільний кодекс було прийнято значно пізніше, ніж Закон. Як відомо з правила застосування законів, у разі виникнення конкуренції норм виконанню підлягає нормативний акт, прийнятий пізніше. Натомість, беручи до уваги інше правило щодо конкуренції норм застосуванню підлягає спеціальна норма права. У такому разі дублювання положень про відшкодування шкоди видається зайвим. Водночас ч. 2 цієї статті має посилання і на Закон.

Цивільний кодекс містить і певні новели. Зокрема, якщо кримінальну справу закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування, право на відшкодування шкоди не виникає. Новим є також положення про те, що фізична особа, яка у процесі дізнання, попереднього (досудового) слідства або судового розгляду шляхом

самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди. А також положення про відшкодування шкоди внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі (ч. 5 ст. 1176 ЦК України).

Зважаючи на певні позитивні моменти, ці два положення слід зазначити в Законі як спеціальному комплексному нормативному акті, який встановлює відповідальність за незаконні дії відповідних державних органів.

Вивчивши умови та порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, можна дійти таких висновків. Основними нормативними актами, які регулюють коло зазначених суспільних відносин, є Закон України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду”, а також Цивільний кодекс України.

У захисті прав громадян від незаконних дій відповідних органів державної влади вказані нормативні акти, на думку авторів, потребують певного вдосконалення: у ст. 1176 ЦК України частини 1–7 замінити однією такого змісту: “Умови та порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, встановлюються законом”.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1. – Ст. 1.

3. Цивільне право України: підруч. / Е.О. Харитонов, Н.О. Санахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.

4. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – Т. 1. – 501 с.

5. Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення: посіб. / В.Д. Сущенко, О.А. Лупало, І.Б. Шкутько та ін. – К.: НАВСУ, 2005. – 96 с.

Стаття надійшла 27.07.2008.